

ПРОБЛЕМИ АКСІОЛОГІЇ СУЧАСНОГО СУДОВОГО ДИСКУРСУ

doi: 10.12958/2227-2631-2022-2-46-84-92

Ірина Царьова,

доктор філологічних наук,

професор кафедри українознавства та іноземних мов

Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ

ORCID ID <https://orcid.org/0000-0002-1939-7912>

У статті розглянуто особливості сучасного судового дискурсу. Найбільш загальним поняттям для позначення процесів комунікації в правовій сфері є поняття *юридичного дискурсу*. Проаналізовано погляди сучасних лінгвістів щодо визначення судового дискурсу як різновиду юридичного. Визначено, що судовий дискурс – це вербально-знакове вираження процесу комунікації під час судового процесу, що його розглядають у соціально-історичному, національно-культурному, конкретному ситуативному контексті з урахуванням характеристик та намірів комунікантів. Увагу зосереджено на вивченні юрислінгвістичних ознак судового рішення. Розглянуто алгоритм інтерпретаційної діяльності судді. Лінгвістичний аналіз матеріалу дозволив виділити семантичні, функційно-стилістичні засоби формування структури судового рішення. Підкреслено, що основний текст документа з формального погляду містить три структурні елементи: вступ, основна частина, висновок. Зауважено, що важливим аспектом судового дискурсу є інтертекстуальність, яка створює евіденційне та епістемологічне поле аналізованої мовної події. Виокремлено тріаду (локуція, ілокуція, перлокуція) у дослідженні комунікативно-діяльній функції. Зазначено, що евіденційний закон накладає обмеження інтерпретації свідчення в суді, відповідно до цього виділено рівні евіденційності. Аналіз судових рішень найчастіше засвідчує такі відомості: порушення законів, правопорушень, злочинів, висловлювання, що кваліфікують характер та особистісні якості позивача з негативного погляду. Розкрито питання структури судових рішень. Дискурсивний підхід до аналізу текстів судових рішень дозволив нам розглянути насамперед ситуації мовноправового конфлікту у вимірі всіх екстралінгвальних чинників. Характерною особливістю будь-якого аргументативного судового дискурсу є спірне питання, конфлікт; стосовно юридичного дискурсу – це правове питання, яке виносять на розгляд у суді. Зміна аргументативної ситуації (історичної, політичної, культурної, соціальної) призводить до зміни в тлумаченні колишніх норм права та змінює переконливу силу колишніх аргументів. Для запобігання чи усунення термінологічних і стилістичних помилок необхідно проводити лінгвістичні експертизи законопроектів, розробляти мовні рекомендації щодо правильного вживання правничих термінів.

Ключові слова: дискурс, комунікативно-діяльнісна функція, судовий дискурс, судове рішення, юридичний текст.

The article examines the peculiarities of modern court discourse. The most general concept for communication processes in the legal sphere is the concept of legal discourse. It was determined that court discourse is a verbal and symbolic expression of the process of communication during the court process, which is considered in a socio-historical, national-cultural, specific situational context, taking into account the characteristics and intentions of the communicators. It is emphasized that the main text of the document from a formal point of view is divided into three structural elements: introduction, main part, conclusion. The analysis of court decisions most often confirms the following information: violations of laws, offenses, crimes, statements that qualify the character and personal qualities of the plaintiff from a negative point of view. The issue of the structure of court decisions is revealed. The discursive approach to the analysis of the texts of court decisions allowed us to consider, first of all, situations of language-legal conflict in terms of all extralingual factors. In order to prevent or eliminate terminological and stylistic errors, to develop language recommendations for the correct use of legal terms.

Key words: communicative and functional function, court decision, court discourse, discourse, legal text.

Creative Commons Attribution 4.0
International (CC BY 4.0)

Вступ. До вивчення різних типів дискурсу, сформованих в умовах різноманітних сфер людської діяльності, звертаються багато дослідників мовної комунікації. Серед дискурсивних досліджень особливе місце посідають роботи, присвячені спілкуванню в інституційній сфері, що накладає певні обмеження на мовленнєву поведінку учасників спілкування. Незважаючи на існування значної кількості робіт, метою яких є розгляд інституційних типів дискурсу (політичного, ділового, педагогічного тощо), деякі типи комунікації не були дотепер об'єктом усебічного дослідження. Найбільш загальним поняттям для позначення процесів комунікації в правовій сфері є поняття *юридичного дискурсу*. По-перше, юридичний дискурс має проникні межі та є частиною людського дискурсу. По-друге, юридичний дискурс існує в кількох різновидах, зокрема як судовий дискурс (безпосередній об'єкт нашого дослідження).

Судовий дискурс є складним, багатоаспектним утворенням з великою кількістю учасників, які виконують приписані інституційними

правилами функції. Організаційним центром мовної взаємодії в залі суду є суддя – ключова фігура на будь-якому судовому процесі. Особистість судді заслуговує на особливу увагу, адже виявляє різні грані своєї мовної особистості в судовому й у інших типах дискурсу. Виділяють кілька підтипів судового дискурсу, приміром, дискурс суддів (в англійській мові *judicial discourse*). Кожен різновид юридичного дискурсу формується та функціонує в специфічних умовах, і особливості багатьох з них отримали висвітлення в науковій літературі.

Судовий дискурс, сферою формування та функціонування якого є зал суду, утілює судовий процес і є різновидом і складником юридичного дискурсу. У нашому розумінні судовий дискурс – це вербально-знакове вираження процесу комунікації під час судового процесу, що його розглядають у соціально-історичному, національно-культурному, конкретному ситуативному контексті з урахуванням характеристик та намірів комунікантів. При цьому кінцевою метою процесу є вирішення правового конфлікту та зміна правової ситуації.

Судовим дискурсом є, по-перше, дискурс окремих судових процесів. По-друге, судовий дискурс може поставати як узагальнювальне поняття, що поєднує в собі безліч дискурсів, на основі аналізу яких можливе виділення типових характеристик і загальних закономірностей побудови судової комунікації. У залі суду відбувається процес інтерпретації тексту закону, який є ментальним процесом, водночас знаходить вербальне вираження в промові учасників процесу, максимально – у промові судді. У зв'язку з цим учені говорять про існування риторичного дискурсу як вираження аргументаційної діяльності інтерпретатора. Визнання риторичного характеру інтерпретаційної діяльності судді йде пліч-о-пліч із суддівськими повноваженнями приймати рішення, заповнювати прогалини в законі, дозволяти антиномію та обирати ту чи ту інтерпретацію тексту закону (Conley, O'Bagg, 1990).

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Учені продовжують досліджувати понятійний апарат юридичної науки. Зокрема, відзначимо праці українських учених Н. Артикуци, Ж. Дзейко, Л. Чулінди, З. Тростюк, С. Кравченко, В. Риндюк, А. Хворостянкіної, В. Радецької, О. Ющик, В. Шишка та ін. Різноманітні аспекти юридичного дискурсу порушено в дослідженнях С. Дорди, Ю. Лободи, Ю. Прадїда, О. Прохоренко, Г. Проценко. Науковці зосереджуються на питаннях термінології права, різних проблемах мови законодавства, лінгвістичних питаннях криміналістичних, судових експертиз та особливостях мовленнєвих жанрів. Судовий дискурс ставав предметом аналізу наукових розвідок С. Баранової, Н. Кондратенко, О. Лунєвої, Л. Пономарьової, О. Просяної, Г. Савчук, О. Тютюнової, Л. Шевирдяєвої.

Методи дослідження. З метою одержання найбільш достовірних результатів у дослідженні використано систему принципів і підходів,

побудовану на спеціальних наукових (юридичних і неюридичних) методах. Це зумовило вибір доцільних методів і прийомів: *методу наскрізної вибірки* – для виявлення термінів, що позначають поняття судового дискурсу; аналізу словникових дефініцій – для окреслення диференційних ознак значення термінів судового дискурсу; описового методу – для узагальнення й систематизації отриманих свідчень.

Виклад основного змісту. Поняття *дискурс* широко застосовують західні вчені, які досліджують функціонування мови у сфері правової комунікації. У передмові до своєї книги «Legal Discourse» англійський дослідник П. Гудрик пропонує ввести в науковий обіг поняття *юридичного дискурсу*, з яким учений пов'язує принципово новий підхід до мови в правовій сфері: «Поняття юридичного дискурсу вимагає переоцінки лінгвістичних засад вивчення права. Традиційним положенням в основному формального чи пояснювального характеру, які лежать в основі домінувального уявлення про самостійність юридичного тексту й одноголосність його мови, я виступаю за критичний, інтердисциплінарний та інтертекстуальний підхід до юридичного тексту» (Goodrich, 1987, p. 6).

Юридичний текст має схожість з науковим текстом, оскільки виконує пізнавальні функції та має прескриптивний характер. Ми послуговуємося аналізованим матеріалом (тексти судових рішень за апеляційними позовами) і підтверджуємо думку, що юридичний текст за його природою має аргументативний характер. Юридичний текст є рішенням, винесеним судом за апеляційним позовом. Тому такий текст не аргументативним бути не може.

Триаду, а саме: *локуція* – сам текст; *ілокуція* – деяка форма сугестії, докази, подані в цьому тексті; *перлокуція* – вплив на того, хто сприймає цей текст, у дослідженні визначаємо комунікативно-діяльнісною функцією. Реципієнт отримує комунікативний продукт, знайомиться з ним і координує власні дії відповідно до нього, оскільки цей вид комунікативного продукту є прескриптивним, тобто обов'язковим до виконання, або може бути опротестованим у встановленому порядку.

Джерелом юридичних текстів є професіонали-юристи (у нашому випадку творцем тексту судового рішення є суддя), які створюють ці тексти відповідно до особливостей устрою суспільства, згідно із правовою системою, прийнятою в суспільстві; у ширшому значенні ці тексти відображають і культурологічні особливості конкретної лінгвокультурологічної спільноти:

1. Вступ до судового рішення, який містить висновки суду та ключові питання спору («вступ» не є «вступною частиною», говорячи «процесуальною» мовою). У вступній частині судового рішення суд має вказати прізвища, імена, по батькові фізичних осіб, повне найменування юридичних осіб чи органу, які є сторонами, третіми особами, їх представниками із зазначенням їхнього процесуального статусу. Також суд зазначає предмет вимог позивача (заявника) – зазвичай в

узагальненому вигляді, а в господарських справах – і ціну позову. Необхідно уникати використання формули «суд ... при секретарі судового засідання», оскільки суд не діє при секретарі, а швидше навпаки – секретар при суді. Оскільки секретар судового засідання є учасником судового засідання, то краще зазначати: «суд ... за участю секретаря судового засідання».

На практиці в більшості судових рішень вступна частина є незакінченим реченням. Переходом між вступною і описовою частиною слугує слово «встановив»: «такий-то суд... розглянувши справу ... встановив: ...». Однак суд установлює обставини в справі й робить це в мотивувальній частині, тому перехід до описової частини через слово «встановив» вважаємо некоректним. Судді використовують й іншу формулу: «такий-то суд, ... розглянувши справу... обставини справи». Такий підхід також є проблемним, оскільки відокремленою обставиною речення (розглянувши...) названо додаткову дію, яка передує основній, але зв'язок її з будь-якої іншою частиною речення сумнівний і не допомагає відповідати на питання *що суд зробив?* Тому така конструкція в судовому рішенні є взагалі незакінченим реченням. Використовувати для позначення переходу до описової частини заголовку «обставини справи», на нашу думку, неправильно, оскільки суд викладає встановлені ним обставини в мотивувальній частині (Куйбіда, 2013).

2. Рішення, структуровані за ключовими або ж проблемними питаннями, окреслені у вступі й на них має відповісти суд. Структурування судового рішення шляхом викладення заголовків і виділення пунктів дає можливість забезпечити логічну послідовність викладу матеріалу, а також забезпечує легку навігацію по судовому рішенню, спрощує посилання на нього, наприклад, у разі необхідності навести цитату з нього. Конституційний Суд України використовує пункти у викладі своїх рішень: *установлені судом обставини; оцінка суду*. Якщо суд розглядає кілька епізодів одночасно, то структура мотивувальної частини може мати такий вигляд: *щодо таких-то подій; установлені судом обставини, оцінка суду*. Якщо суд розглядає кілька вимог, які впливають з тих самих обставин, то можна запропонувати таку структуру: *установлені судом обставини; оцінка суду, щодо вимоги про... щодо вимоги про...*

3. В інформативному стилі: контекст має передувати деталям, а висновки – роздумам.

Одним з найтипівіших висловів у судових рішеннях є: *заява (позов) підлягає задоволенню*. Позов не може підлягати задоволенню, а рішення не може підлягати виконанню. Слово *підлягати* в українській мові вживають у значенні 'фізично знаходитися під чимось, бути під владою чи тиском'. Російський вислів *иск подлежит удовлетворению* в українській мові має відповідник *позов належить задовольнити*, а вираз *решение подлежит исполнению* в українській мові має відповідник *рішення повинно (має) бути виконаним (або рішенням)*

належить виконати). Що ж до заперечної форми такого вислову, то замість заява (позов) не підлягає задоволенню необхідно вживати заява (позов) не може бути задоволена, а ще краще формулювати такий вислів в активному стані: суд не може задовольнити заяву (позов) з огляду на таке.

Доволі часто в судових рішеннях, ухвалених судом у складі колегії, трапляються такі формулювання: «З огляду на викладене колегія суддів вважає...» замість «З огляду на викладене суд вважає...»; «Колегія суддів, беручи до уваги межі перегляду справи...» замість «Суд, беручи до уваги межі перегляду справи...»; «Колегія суддів судової палати у кримінальних справах Апеляційного суду у складі: ...» замість «Апеляційний суд у складі колегії суддів судової палати у кримінальних справах: ...»; «...колегія суддів вирішила...» замість «...суд вирішив...». Судочинство в Україні відповідно до частини першої статті 124 Конституції України можуть здійснювати виключно суди. Склад суду, безумовно, може відрізнятися залежно від вимог процесуального закону. Суд може складатися з одного судді, а може – із трьох чи більше суддів, яких і називають колегією.

У судових рішеннях щодо будь-яких процесуальних дій чи актів варто застосовувати дієприкметник «оскаржений», а не «оскаржуваний», наприклад: «оскаржена ухвала», «оскаржене рішення», «оскаржений вирок».

Вислови на зразок «постановою Кабінету Міністрів (наказом Міністерства) затверджено...», «рішенням міської ради схвалено...» наявні чи не в кожному судовому рішенні. З огляду на такі пасивні конструкції формується неправильне враження про дію та про суб'єкт, який несе відповідальність за таку дію. Відповідно до нашого прикладу суб'єктом дії є постанова, яка ніби щось затвердила, тоді як правдивим суб'єктом дії є Кабінет Міністрів України, а постанова є лише формою такої дії.

4. Текст з огляду на читача: рішення має бути переконливим і зрозумілим, в ідеалі – не лише для професійної спільноти (Як написати судові рішення). Порівняймо фрагменти текстів судових рішень (див. табл. 1):

Таблиця 1

Фрагменти текстів судових рішень

Біля трьох років тому в більярдному барі він заборгував потерпілому, який на той час працював маркером – 50 гривень. Тривалий час останнього не бачив і тому вчасно не повернув борг. 01.09.2007 року, ввечері, він перебував в барі «Класік» зі	Близько трьох років тому в більярдному барі підсудний заборгував 50 гривень потерпілому, який на той час працював маркером. Підсудний пояснив, що вчасно не повернув борг потерпілому, тому що тривалий час потерпілого не бачив. 01.09.2007 року
--	---

<p>своїми друзями. Там випадково і зустрівся з потерпілим, який був п'яний і цілий час приставав до нього, вимагаючи повернення боргу. В той момент він в сварку з потерпілим вступати не хотів і старався уникнути конфлікту</p>	<p>підсудний ввечері знаходився в барі «Класік» зі своїми друзями. Також у барі «Класік» знаходився потерпілий, який на момент зустрічі з підсудним перебував у стані алкогольного сп'яніння. За свідченням підсудного, потерпілий неодноразово звертався до нього з вимогою повернути борг. Також підсудний стверджує, що він не мав наміру заводити сварку з потерпілим та намагався уникнути конфлікту</p>
---	---

Про менш емоційно-прихильне ставлення судді до потерпілого свідчать вислови «*потерпілий, який був п'яний*» або «*потерпілий, який ... цілий час приставав*». Про більш емоційно-прихильне ставлення судді до підсудного свідчить, передусім, прийняття суддею свідчень підсудного, зокрема щодо його внутрішніх переживань і мотивів, як установлених фактів: «*Тривалий час останнього не бачив і тому вчасно не повернув борг*» або «*В той момент він в сварку з потерпілим вступати не хотів і старався уникнути конфлікту*». Отже, неправильне використання мовних засобів створює відчуття упередженого ставлення судді до потерпілого та ставить під сумнів безсторонність такого судді.

Характерною особливістю будь-якого аргументативного судового дискурсу є спірне питання, конфлікт; стосовно юридичного дискурсу – це правове питання, яке виносять на розгляд у суді. Суддя ухвалює рішення безпосередньо після закінчення судового розгляду, висуваючи на захист певний набір аргументів. Оскільки в роботі ми розглядаємо судові рішення, прийняті за апеляційними позовами, то можна говорити про те, що рішення, прийняте інстанцією, є теза, з якої виникає вторинна аргументативна ситуація. Ця теза стає ініційованим кодом, що визначає зміст мовних дій, здійснюваних комунікаторами надалі.

Юридична аргументація розвивається в певній системі, що породжує проблеми, пов'язані з інтерпретацією тексту. Зміна аргументативної ситуації (історичної, політичної, культурної, соціальної) призводить до зміни в тлумаченні колишніх норм права та змінює переконливу силу колишніх аргументів.

Під правовою аргументацією (legal reasoning) розуміємо діяльність суддів, спрямовану на обґрунтування прийнятого рішення. Американські дослідники визначають правову аргументацію як «розумні та мовні дії, спрямовані на нейтральне, об'єктивне, неекспресивне пояснення та обґрунтування прийнятого рішення» (Fletcher, Sheppard, 2005, p. 75). У юридичній комунікації використовують аргументацію дефініціями, які

варто відрізнити від словникових. Такий тип аргументації передбачає створення висловлювань – актуалізованих речень. Прикладом такої аргументації може бути Конституція США.

Важливим аспектом судового дискурсу є інтертекстуальність, яка створює евіденційне та епістемологічне поле аналізованої мовної події. Верифікація істинності свідчення відбувається через попередні мовні висловлювання, коли одна мовна подія деконтекстуалізується і потім реконтекстуалізується в нову мовну подію. Для визначення епістемічного та евіденційного поля судовий дискурс спирається на інтертекстуальність.

Судовий дискурс побудований щодо верифікації інформації, представленої на суді. Евіденційний закон накладає обмеження на інтерпретацію свідчення. Відповідно до цього виділяють такі рівні евіденційності:

1) прямий первинний сенсорний рівень, коли той, хто говорить, отримує знання безпосередньо через власний сенсорний досвід;

2) інференційний візуальний рівень очевидності – промовець виводить його твердження на підставі власних висновків, беручи до уваги додаткові свідчення, але не з особистого досвіду;

3) інференційний аудитивний рівень;

4) інференціальний можливий рівень – говорить, думає, що подія сталася, але не знає напевно, крім того, немає експліцитно вираженого свідчення про факт чи подію;

5) опосередкований візуальний або аудитивний рівень – той, хто говорить, отримав знання про подію від джерела, яке отримало пряму візуальну або аудитивну інформацію;

6) непрямий цитатний рівень, коли промовець чув, прочитав повідомлення про подію, при цьому джерело знання може бути індивідуалізоване або узагальнене.

У роботі ми розглядали лише кримінальні справи (щодо зберігання та поширення наркотиків), які в судах першої інстанції слухає склад присяжних. Апеляційні суди не залучають присяжних до слухання справи та не займаються заслуховуванням нових або перевіркою старих свідчень. Фактологічні матеріали справи також підлягають перегляду. Щоб мати підстави для апеляції, адвокату обвинуваченого необхідно вказати на порушення процесуального характеру (наприклад, упереджену поведінку судді тощо) або знайти помилки в аргументації судді (в аргументативній частині судового рішення), посилення на нормовстановлені прецеденти допускають, на думку дослідників, певну варіативність.

Основний текст документа з формального погляду поділяють на три структурні елементи: вступ, основну частину, висновок. У нашому дослідженні увагу зосереджено на основній частині, оскільки вона є найбільш аргументовано навантаженою. Основна частина документа

містить кілька мікротем відповідно до тих моментів вироку або процесуальних порушень, за якими подають апеляцію.

Зазначимо, що судове рішення орієнтоване на доволі широке коло адресатів, зокрема й людей, які не належать до професійної спільноти юристів. Тому воно має бути зрозумілим і переконливим щодо доведеності / недоведеності фактичного аспекту справи, правової оцінки.

Висновки та перспективи подальших досліджень. Здійснений аналіз матеріалу дозволив дійти висновку, що за текстами судових рішень наочні пояснення понять є недостатніми. Варто керуватися лише лінгвістичним аналізом спірних висловлювань. Перспективами подальших досліджень є зіставлення правничої та загальнонавчальної системи понять і їхніх диференційних ознак, удосконалення шляхів для української правничої термінології з метою її уніфікації та систематизації.

Література та джерела

- Куйбіда, Р., Сироїд, О. (2013). *Посібник із написання судових рішень*. Київ: «Дрім Арт», 224 с.
- Царьова, І. В. (2020). *Сучасний український юридичний текст: лексико-дериваційна структура*. Дніпро: ЛІРА, 446 с.
- Як написати судове рішення: нові підходи Верховного Суду*. URL: <https://pravo.ua/articles/iak-napysaty-sudove-rishennia-novi-pidkhody-verkhovnoho-sudu/>
- Conley J. M., O'Barr W. M. (1998). *Just Words. Law, Language, and Power*. Chicago and London: University of Chicago Press, 168 p.
- Goodrich P. (1987). *Legal Discourse*. London: Macmillan Press, 266 p.

Стаття надійшла до редакції 31.10.2022 р.

Прийнято до друку 03.11.2022 р.

Рецензент – канд. філол. наук, доц. Лєснава В.В.